

УДК 323.1

Федоренко В. В., аспірантка кафедри
конституційного права КНУ імені Т. Шевченка

Проблеми методології конституційних засад судочинства в Україні та зарубіжних країнах

В даній статті проведено аналіз юридичної літератури та положень нормативно-правових актів даної проблематики. Також в даній статті дробленні відповідні висновки та пропозиції щодо методології конституційних засад судочинства в Україні та зарубіжних країнах.

Ключові слова: методологія, Конституція України, зарубіжні країни, судочинства, суди.

В данной статье проведен анализ юридической литературы и положений нормативно-правовых актов данной проблематике. Также в данной статье дроблении соответствующие выводы и предложения по методологии конституционных принципов судопроизводства в Украине и зарубежных странах.

Ключевые слова: методология, Конституция Украины, зарубежные страны, судопроизводства, суды.

This article analyzes the legal literature and provisions of legal acts of the problem. Also in this paper, the fragmentation of relevant conclusions and proposals on the methodology of constitutional principles of justice in Ukraine and foreign countries.

Keywords: methodology, the Constitution of Ukraine, foreign countries, the judiciary, the courts.

Актуальність теми. В спеціальній нормі Конституції України (ст. 129) встановлено перелік основних засад судочинства. Лише до кримінального провадження безпосередньо належить їх третина, а саме:

- забезпечення доведеності вини;
- підтримання державного обвинувачення в суді прокурором;
- забезпечення обвинуваченому права на захист.

Інші засади є загальними для усіх видів судочинства. Приділення такої уваги Основного Закону нашої держави до кримінального провадження підкреслює на конституційному рівні важливе значення необхідності врегулювання ключових інститутів захисту прав і свобод людини.

Виклад основного матеріалу. При цьому слід зазначити, що Конституція України в інших статтях, крім спеціальної норми, містить положення, які встановлюють ключові засади судочинства:

- 1) утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави (ч. 2 ст. 3);
- 2) в Україні визнається і діє принцип верховенства права, а Конституція України має найвищу юридичну силу (ч. 1 ст. 8);
- 3) міжнародні договори є частиною національного законодавства України (ч. 1 ст. 9);
- 4) ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством (ч. 1 ст. 19);
- 5) права і свободи людини є невідчужуваними та непорушними (ч. 2 ст. 21) [1].

Відповідно до теорії розподілу влад на: законодавчу, виконавчу та судову, остання влада є самостійною і незалежною сферою публічної влади і являє собою сукупність повноважень із здійснення правосуддя, тлумачення норм права з відповідними контрольними повноваженнями спеціально уповноважених органів – судів.

Основною специфічною формою діяльності суду є правосуддя, тобто мова йде

про діяльність судів по розгляду та вирішенню конфліктів, спорів, які виникають між людьми, між людиною і державою, між різними структурами держав.

Правосуддя в Україні здійснюється лише судами, делегування їх функцій, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами не допускаються, як закріплено в ст. 124 Конституції України. Відповідно до цього стає зрозумілим, що згідно з положеннями Основного Закону нашої країни суд є головним суб'єктом, тому й «юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, що виникають у державі» [1].

У Кримінальному процесуальному кодексі України (далі – КПК України), прийнятого від 13 квітня 2012 року, зокрема, у ст. 30 зазначена аналогічна позиція:

- по-перше – у кримінальному провадженні правосуддя здійснюється лише судом згідно з правилами, передбаченими цим кодексом,
- по-друге – відмова у здійсненні правосуддя не допускається [2, с. 20].

Взагалі засади правосуддя визначені Конституцією України, Законом України “Про судоустрій і статус суддів” від 7 липня 2010 року та іншими правовими актами.

Характерними особливостями правосуддя в Україні є те, що основні концептуальні засади судочинства такі:

а) втручання у здійснення правосуддя, вплив на суд або суддів у будь-який спосіб, неповага до суду чи суддів, збирання, зберігання, використання і поширення інформації усно, письмово або в інший спосіб з метою завдання шкоди авторитету суддів чи впливу на безсторонність суду забороняється і тягне за собою відповідальність, установлену законом;

б) заборона утворення надзвичайних та особливих судів. До 1947 року в УРСР діяли надзвичайні суди, так звані “трійки”, до яких за посадою входили перший секретар району, начальник міліції та начальник КДБ. Сьогодні в Західній Європі немає військових судів, військовослужбовці вирішують спори у звичайних судах. Постанова Верховної Ради України “Про концепцію судово-правової реформи в Україні” від 22 квітня 1992 року вперше визначила необхідність ліквідації військових судів. Існування військових судів – це ознака тоталітарної системи, тому Закон України “Про судоустрій і статус суддів” скасував військові суди в Україні;

в) кожен має право на участь у розгляді своєї справи у визначеному процесуальним законом порядку в суді будь-якої інстанції. Іноземці, особи без громадянства та іноземні юридичні особи мають право на судовий захист в Україні нарівні з громадянами і юридичними особами України;

г) судочинство здійснюється Конституційним Судом України та судами загальної юрисдикції;

г) народ безпосередньо бере участь у здійсненні правосуддя через народних засідателів і присяжних;

д) судові рішення ухвалюються судами іменем України і є обов'язковими до виконання на всій території України [3, с. 399].

В конституціях різних держав перераховуються засади(принципи), на основі яких здійснюється судова влада (правосуддя), однак з них можна виділити найзагальніші конституційні засади, притаманні кожній державі, а саме:

- незалежність суду (забезпечується рядом гарантій, в тому числі незмінністю суду);
- колегіальність при розгляді більшості справ;
- професіоналізм суддів;
- право на оскарження рішень;

- гласність при розгляді абсолютної більшості справ;
- рівноправність сторін в процесі і змагальність при розгляді справи.

Відповідно до положень чинного законодавства (Конституції України, КПК України та інших законів України) очевидно, щосуд, сторони та інші учасники кримінального провадження є суб'єктами, які пізнають і доказують сутність фактичних даних та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню.

Крім того, визначено, що пізнання, доказування, розслідування в процесі кримінального провадження не може мати загальний монопольний характер. Тобто, суб'єкти такого пізнання, доказування, розслідування перебувають у різному правовому статусі, мають конкретні правові, професійні та соціальні можливості, а також реальні конституційні права та обов'язки, перебувають у різній правовій юрисдикції та визначаються такими основними критеріями:

- 1) правовим статусом суб'єкта пізнання, доказування, розслідування;
- 2) чітко визначеним об'єктом пізнання, доказування, розслідування;
- 3) законодавчо визначеним арсеналом засобів, методів і технологій, за допомогою якого відбувається пізнання, доказування, розслідування;
- 4) сформульованою конкретною метою пізнання, доказування, розслідування й визначенням її реальної межі тощо.

Конституції зарубіжних країн як правило містять досить лаконічні положення щодо організації судової системи, її ієрархічної структури, інстанційності тощо.

Виділяють дві основні моделі судових систем: англо-американську (англосаксонську) та романо-германську (європейську континентальну).

Для кожної з цих систем притаманні свої риси та особливості здійснення правосуддя уповноваженими на те органами — судами.

Англо-американська судова система характеризується:

- наявністю системи судів, які розглядають основні види загальних судових справ (кримінальне, адміністративне, цивільне судочинство);
- загальним всеохоплюючим характером, але при цьому не виключається створення окремих спеціалізованих органів, наприклад, ювенільних судів (у справах неповнолітніх), патентних, митних, податкових та інших судів;
- широким використанням судового прецеденту.

Як правило система загальних судів має багаторівневу, ієрархічну структуру, покликану гарантувати судову діяльність від помилок, забезпечувати всебічне дослідження як фактичних, так і правових аспектів у справах, що розглядаються судом, і однакове застосування правових норм на всій території держави.

Різновид цієї судової системи існує у деяких федеративних державах (США, Мексика), де паралельно функціонують федеральна судова система та система судів кожного штату. В обох випадках суди здійснюють усі види судочинства, компетенція цих судів відрізняється в основному тим, яке законодавство застосовується (федеральне чи штату). Такий дуалізм судової системи притаманний США, оскільки на території кожного штату діють і федеральні суди і суди кожного штату, цей територіальний паралелізм виник історично, оскільки на момент створення США у кожному штаті існувала своя судова система. Кожна з цих систем зберігає відносну автономію у юрисдикції, багато в чому їх компетенція перехрещується, при цьому в окремих справах Верховний Суд США визнаний вищим органом всієї національної системи [4, с. 345].

Що стосується романо-германської моделі судової системи, то їй притаманне наступне:

- існування поряд із системою судів загальної юрисдикції інших самостійних спеціалізованих систем судів на чолі зі своїми вищими судами. Ці системи є незалежними, автономними;

- особливе місце належить конституційним судам;
- особливу гілку можуть створювати військові суди;
- судовий прецедент в цій системі використовується досить рідко.
- судова система має інстанційний характер.

У деяких країнах існують церковні суди, які передусім розглядають справи священників, однак можуть накладати стягнення і на прихожан.

Деякі завдання правосуддя можуть здійснювати і так звані органи досудового розгляду – медіатори, консиліатори (посередники, примирителі), що діють у Франції та Італії. Їх розглядають як мирових суддів у незначних справах і призначають органи місцевого самоврядування.

В Індії існують народні суди, що розглядають справи про транспортні порушення.

У країнах тоталітарного соціалізму і деяких постсоціалістичних країнах існують товариські суди, які розглядають дрібні спори, незначні правопорушення.

Громадськими судами із досить широкими повноваженнями є адміністративні суди, які створюються при установах (США). Їх члени не є державними службовцями, а громадськими діячами [5, с. 194].

Визначення методології конституційно-правової модернізації правосуддя потребує розуміння і врахування тенденцій світового розвитку і, зокрема, людиноцентристських позицій у філософії, теорії і практиці, в тому числі у сфері державно-правового будівництва. Необхідне подальше вивчення суспільних процесів, де основною повинна бути теорія вивчення її розвитку людини, її інтересів, потреб та шляхів їх задоволення, як елементів соціуму.

Окреслюючи методологічні підходи, основним завданням державно-правового будівництва в Україні на сучасному етапі повинні стати:

- подальший розвиток демократичних процесів;
- утвердження верховенства права як визначальної тенденції і засадничого принципу правової організації суспільства.

Варто погодитися з позицією В. В. Кощинця, який вважає, що «метод судового пізнання слід розглядати як засіб встановлення істинного судження про дійсні події та існуючі предмети завдяки їх здатності до відображення як загальній властивості матерії» [6, с. 277].

Окрім того, на його думку, «методологія судового пізнання розкривається як можливість не тільки пізнання через споглядання, а і як осмислення того, що минуло й що відбувається, пошук слідів із метою одержання інформації при розумінні того, яких саме слідів і з якою метою. На допомогу судді, крім законів філософії, мають бути залучені спеціальні способи виявлення дійсності, що обов'язково існують у кожній окремій галузі знань» [6, с. 277].

Водночас М. Фокіна вважає, що пізнавальні завдання належать до методологічних проблем судового пізнання, які розв'язуються в процесі доказування [7, с. 75].

Очевидно, що розуміння методології судового пізнання, доказування, розслідування припускає наявність як загальних, так і спеціальних методів та прийомів розумової діяльності судді, за допомогою котрих, як за схемою, можна здійснити пошук справжнього змісту подій і фактів, що мають значення для вирішення судового спору.

Дійсно, для того, щоб більш повно й глибше пізнати об'єкт, суб'єкт повинен усвідомити та досконало володіти своїми засобами й методами пізнання.

Пізнання, доказування, розслідування у процесі кримінального провадження здійснюються за допомогою комплексу засобів, методів, технологій, які притаманні органам правосуддя.

Метод (від грецької *metodos*) у широкому розумінні слова — «шлях до чогось», шлях дослідження, шлях пізнання, теорія, вчення, свідомий спосіб досягнення певного результату, здійснення певної діяльності, вирішення певних задач. Він виступає як сукупність певних правил, прийомів, способів, норм пізнання і дії. Він є системою приписів, принципів, вимог, що орієнтують суб'єкта у вирішенні конкретної задачі, досягненні певного результату у певній сфері діяльності.

Метод — це інструмент для вирішення головного завдання науки — відкриття об'єктивних законів дійсності. Метод визначає необхідність і місце застосування індукції й дедукції, аналізу і синтезу, абстракції, формалізації, моделювання, порівняння теоретичних та експериментальних досліджень [8, с. 24-25].

Отже, з одного боку, засоби й методи — це результат пізнання, узагальнення відкритих законів, а з другого — це засіб подальшого пізнання, що ґрунтується на вже наявних поняттях і законах.

Методологія — це тип раціонально-рефлексивної свідомості, спрямований на вивчення, удосконалення і конструювання методів.

Поняття «методологія» має два основних значення:

- по-перше, це — система певних правил, принципів і операцій, що застосовуються у тій чи іншій сфері діяльності (в науці, політиці, мистецтві тощо);
- по-друге, це — вчення про цю систему, загальна теорія метода.

Методика — це фіксована сукупність прийомів практичної діяльності, що призводить до заздалегідь визначеного результату. У науковому пізнанні методика відіграє значну роль в емпіричних дослідженнях (спостереженні та експерименті). На відміну від методу у завдання методики не входить теоретичне обґрунтування отриманого результату, вона концентрується на технічній стороні експерименту і на регламентації дій дослідника. Хоча в сучасних умовах, коли обладнання і техніка експерименту ускладнились, велике значення набуває копійки опис методичного боку досліджень [8, с. 25].

Криміналістична наука в процесі пізнання, доказування, розслідування широко використовує засоби й методи інших наук (філософії, логіки, математики, кібернетики, фізики, хімії, біології, психології тощо), а також розробляє власні специфічні засоби й методи дослідження [9, с. 3].

Зазвичай у науці виокремлюють три групи засобів і методів пізнання:

- 1) формальної логіки (від лат. *forma* — зовнішній вигляд);
- 2) діалектичної логіки (від грец. *dialektike* — мистецтво вести бесіду, полеміку);
- 3) математичної логіки.

Водночас у процесі кримінального провадження важливо обрати й використати саме той засіб чи метод, який дав би змогу якнайефективніше (від лат. *effectus* — виконання, дія) дослідити певне явище, подію, ситуацію, процес.

Методологію судового пізнання можна визначити як сукупність засобів, методів і прийомів, що перетворюють теоретичну розумову діяльність на практичний, матеріалізований на інформаційних носіях результат, як засіб одержання практичного матеріалу з теоретичних наукових передумов.

Слід зазначити, що теорія судового пізнання має:

- власну методологію (шлях дослідження, пізнання), яка являє собою складне утворення, що охоплює цілу систему теоретичних загально філософських, світоглядних принципів, логічних прийомів, конкретних засобів пізнання, цілісної системи філософських, загальнонаукових, конкретно-наукових (загально логічних), спеціальних методів і способів дослідження загальних і окремих закономірностей виникнення, розвитку й функціонування подій, явищ, процесів у сфері судочинства;

- структуру, що містить такі елементи: генезу судового пізнання; загальнотеоретичні засади судового пізнання; методологію судового пізнання; засоби пізнання, доказування, розслідування у сфері кримінального судочинства;

- окремі вчення теорії судового пізнання: теорія запобігання проступкам, правопорушенням, злочинності; теорія оперативного-розшукового пізнання; теорія суддівського адміністрування; теорія управління у сфері судочинства; теорія організації і системології сфери судочинства; теорія інформаційно-аналітичного забезпечення сфери судочинства; теорія доказування; теорія наукового забезпечення сфери судочинства; теорія автоматизації, комп'ютеризації, інформатизації сфери судочинства.

Висновок. Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що потребує поглиблення і розвитку такі засади організації і діяльності судової влади, як: незалежність, неупередженість і безсторонність суддів у прийнятті рішень, доступність правосуддя. Тому, головною метою конституційно-правової модернізації правосуддя повинно стати подальше утвердження принципів верховенства права, незалежності, неупередженості і доступності судової влади і, у зв'язку з цим, продовження розбудови судової системи у напрямку її демократизації, вдосконалення форм судочинства. В свою чергу, методологія цієї модернізації правосуддя вимагає урахування наступних чинників: межі конституційного регулювання, сталість законодавства, суміжні інститути.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України : Закон від 28.06.1996 № 254к/96-ВР [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>
2. Кримінальний процесуальний кодекс України // Закон і бізнес. – 2012. – № 22 (1061). – 320 с.
3. Конституційне право України [Текст] : навч. посіб. / Н. К. Шаптала, Г. В. Задорожня. - Д. : ТОВ "ЛізуновПрес", 2012. - 472 с.
4. Шаповал В.М. Конституційне право зарубіжних країн: акад. курс: Підручник. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 480 с.
5. Конституційне право зарубіжних країн: Навч. посібник / К 65 М. С. Горшеньова, К. О. Закоморна, В. О. Ріяка та ін.; За заг. ред. В. О. Ріяки. — 2-е вид., допов. і перероб. — К.: Юрінком Інтер, 2007. — 544 с.
6. Кошинець В. В. До питання про методологію судового пізнання // Актуальні проблеми формування громадянського суспільства та становлення правової держави: Зб. наук. праць. — Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2010. — С. 276—278.
7. Фокина М. А. Теория и практика доказывания в состязательном гражданском судопроизводстве. — М., 1999. — 234 с.
8. Основи методології та організації наукових досліджень: Навч. посіб. для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 352 с.
9. Ахтирська Н. М. Особливості методології судового пізнання у справах, пов'язаних із корупцією / Віче. — 2012. — № 6. — С. 2—4.